

RESUMÉ

Krajina (Landscape) – lexical evolution assisted discourse analysis

The paper deals with a position of a lexeme *krajina* (landscape) which appears in the texts focused on the topic of Šumava (Bohemian forest). The paper compared texts about Šumava with current usage in the Czech national corpus (SYN2010) and with a diachronic material also. The paper tries to describe the ways of specific lexical actualizations in the discourse on Šumava.

Keywords: lexical evolution, discourse analysis, discourse, context, diachrony, Old Czech, corpus, Bohemian forest

Mgr. Michal Hořejší
oddělení vývoje jazyka
Ústav pro jazyk český
Akademie věd České Republiky, v. v. i.
Valentinská 1
110 00 Praha 1
mhorejsi@ujc.cas.cz

Tento příspěvek vznikl za podpory grantového projektu GA ČR č. P406/10/1153 „Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování“ a GA ČR č. P406/10/1140 „Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálovýchází)“

KRAJINA – ANALÝZA DISKURZU NA POZADÍ LEXIKÁLNÍHO VÝVOJE

MICHAL HOŘEJŠÍ

1 ÚVODEM

V rozsáhlém horském pásmu, které se rozprostírá na jihozápadní hranici České republiky, se během posledních dvaceti let odehrála významná proměna – vlivem masivní gradace lýkožrouta smrkového (kůrovce) se zde začal relativně rychle proměňovat vzhled velkých lesnatých ploch. Důsledkem této proměny byl ostrý a na první pohled silně polarizovaný spor o to, jak na šíření lýkožrouta adekvátně reagovat. Jedna diskurzivní koalice¹ stranila přístupu aktivnímu, tedy lesnickému zásahu spočívajícímu ve velkoplošném kácení stromů. Druhá diskurzivní koalice usilovala o přístup pasivní, bezzásahový (srov. Hořejší 2015a: 48–51). Výsledkem byla velmi nepřehledná a pro běžného čtenáře spíše nesrozumitelná síť rozličných protichůdných tvrzení. Aby komunikačně uspěly, začaly obě skupiny aktérů namísto o odborné texty opírat své argumenty o co možná nejpresvědčivější prostorové a časové analogie² nebo o konceptualizaci šumavské kauzy coby fenoménu zasahujícího celý český rámec (Hořejší 2014: 113–115). Častým pojmem užívaným pro označení prostoru Šumavy přitom byla v těchto mediálních textech *krajina*: „Aktivisté monitorují okolí pralesa a dřevorubci kácení zatím jen v okolní druhé zóně, z níž se pomalu ale jistě stává měsíční *krajina*“ (Českobudějovický deník 27. 8. 2003);³ „Dosáhnout možnosti vybudovat tady kanalizaci nás stálo obrovské úsilí. Obec to nutně potřebuje, právě tak jako zdejší *krajina*“ (Klatovský deník 3. 8. 2004).⁴

V článku se zaměřím na to, jakou roli mohla v komunikaci o Šumavě sehrát sama povaha této lexikální jednotky. Pokusím se proto odpovědět na otázku, zda užívání lexému *krajina* v diskurzu⁵ o Národním parku Šu-

/1/ K významu termínu srov. Hajer 1993, s. 45.

/2/ Např. analogie s německou či rakouskou stranou Šumavy, analogie se způsobem lesní správy na sklonku 19. století ap. Srov. Hořejší 2015b, c, d, Hořejší 2016, Hořejší 2017a, b.

/3/ Pro širší kontext viz <http://sumava-corpus.narra.eu/Blokada> [přístup 15. 11. 2016]. Viz Hořejší – Mocňák 2016.

/4/ Pro širší kontext viz http://sumava-corpus.narra.eu/Splašky_už_nepotečou_do_přírody [přístup 15. 11. 2016]. Viz Hořejší – Mocňák 2016.

/5/ Pojmu *diskurz* zde užívám v souladu s tradicí tzv. Diskurzivně-historického přístupu (Discourse-historical Approach), tedy jako nadtextovou entitu definovanou (hyper)tématem. Srov. Wodak – Reisigl 2009: 89n. Diskurz o Národním parku Šumava proto vymezují sdíleným tématem „Národní park Šumava“.

mava vykazuje v porovnání s jeho rolí v textech mimo tento diskurz nějaká výrazná specifika.

2 MATERIÁL

2.1 VÝCHOZÍ MATERIÁL

Jako výchozí materiál jsem použil textovou banku sestávající z předmluv k turistickým průvodcům, fotografickým publikacím, beletrii či vědeckým publikacím týkajícím se Šumavy. Důvodů, proč jsem vybral právě texty těchto žánrů, bylo více: a) jsou snadno přístupné, protože b) jejich počet je poměrně omezený; c) předmluvy jsou krátké a tematicky sevřené, d) nejsou primárně persvazivní, a vypovídají proto dobře o neutrálním pozadí diskurzu (odrážejí to, co je v rámci konkrétního diskurzu nepříznakové).

Tato banka (dále též PrefBankSynchr) obsahuje celkem 45 textů, z toho 14 turistických průvodců, 10 memoárů, 10 odborných textů, 8 fotografických publikací a 3 texty beletristické. Všechny knihy, z nichž jsem předmluvy čerpal, byly poprvé publikovány mezi roky 1991 a 2013.

Korpus, který jsem lemmatizací z této banky vytvořil, obsahuje zhruba 5 600 typů a 27 000 tokenů.

2.2 DOPLŇUJÍCÍ MATERIÁL

Výsledky analýzy PrefBankSynchr jsem srovnal s materiálem Českého národního korpusu (SYN2010)⁶ a s textovou bankou mediálních textů o Šumavě z let 1991–2010 (dále též MediaBank). Tato rozsáhlá banka o velikosti 2,4 mil. slov obsahuje články publikované v novinách, časopisech, na webu a přepisy reportáží a rozhovorů z rozhlasu a televize.

2.3 REFERENČNÍ MATERIÁL

Závěry, které vyplynuly z konfrontace třech uvedených textových rámců, jsem následně porovnal s materiálem diachronním – s lístkovými archivy oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i.,⁷ jež jsou optimální sondou do historie / geneze lexikálního významu jednotky *krajina*, a který proto nabízí dobrou bázi pro explanaci eventuální sémantické rozmanitosti v synchronním kontextu.

/6/ Viz <http://ucnk.ff.cuni.cz/> [přístup 6. 10. 2014].

/7/ Staročeský lístkový archiv uložený v oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR a Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny <http://madla.ujc.cas.cz/> [přístup 6. 10. 2014].

3 ANALÝZA

3.1 PREFBANKSYNCHR

Lemma *krajina* se v PrefBankSynchr vyskytlo celkem 75× a bylo 37. nejfrekventovanějším, mezi autosémantiky (včetně jednotek *být* a *mít*) pak 15. nejfrekventovanějším.

#	text / konkordance	rok	význam
1	obraz osídlení <i>šumavské krajiny</i> doplnil vznik množství větších i menších vesnic	1991	oblast
2	putování za <i>krajinou a lidmi</i>	2010	estetika
3	roste zájem právě o ty atributy, které <i>naši krajinu činí krajinou kulturní</i>	2010	utvoření
4	autorka se svěčuje svým intimním vztahem ke <i>krajině, přírodě, stromům i zvířatům</i>	2010	estetika
5	to není jen <i>jedinečná krajina a příroda</i> , rozhodně k ní patří předivo lidských osudů, příběhů i legend zdejších svérázných obyvatel	2011	estetika
6	Šumava tu už není jako dříve, stala se zcela <i>chudou krajinou</i> a její děti se v ní nemohou uživit	2008	oblast
7	podobně jako Klostermann tak i oni zobrazovali nejen <i>krajinu a přírodu horského kraje</i> ale také život a práci jeho obyvatel	2008	estetika
8	kdysi <i>kulturní krajina</i> proměněná ve zdevastované hraniční pásmo a rozsáhlý vojenský prostor	2013	utvoření
9	možná je to rozlehlostí zdejší „ <i>divoké přírody</i> “, kterou už jsme ve zbytku země proměnili v „ <i>krajinu kulturní</i> “ převázanou pentlemi dálnic a železničních koridorů	2010	utvoření
10	velmi omezené hospodaření v <i>krajině hraničního pásma</i> vytvořily výborné podmínky	2010	oblast
11	Šumava nás při každém setkání upoutává svojí <i>krajinou, svým vnějším projevem</i>	2009	pohled
12	louky a pastviny zplaněly, <i>krajina</i> osiřela	2009	oblast
13	vždy se impozantně zvedá nad <i>okolní krajinu</i> jako trup mohutného plavidla	2010	pohled
14	malebné pohoří na jihozápadě Čech je jedinečné nejen svou <i>krajinou a přírodou, ale také svou bohatou minulostí</i>	1999	estetika
15	<i>krajinu</i> kolonizovaly významné kláštery	1999	oblast

16	řada památek tvoří výrazné dominanty <i>sídel nebo celé krajiny</i>	1999	pohled
17	jen <i>málokterá krajina</i> u nás má tak individuálně vyhraněný charakter jako Šumava	1996	oblast
18	nevyzkoušený pokus „vrátit“ <i>kulturní krajinu přírodě</i>	2009	utvoření
19	<i>krajinu</i> , která si zaslouží, aby se na ní hospodařilo a aby se chránila	2009	oblast
20	proto jsem vybudoval či zrekonstruoval v některých zaniklých vesnicích penzion či hotel pro návštěvníky Šumavy, připomínající zašlou lokalitu, zaniklou <i>kulturní krajinu</i>	2009	utvoření

Tabulka 1 – excerpce PrefBankSynchr, příklady

Na základě dokladů, jejichž povahu ilustruje tabulka 1, jsem provedl následující lexikografický popis:

krajina, -y f.

1. *oblast, region*, zvl. (geograficky) vymezené území, též *jaká (chudá ap.)*
2. *oblast charakteristická způsobem svého utvoření*, zvl. *kulturní krajina*
– *oblast utvořená společnou činností člověka a přírody*
3. *oblast charakteristická svou estetickou n. historickou kvalitou*
4. *část urč. území obsáhnutelná pohledem* (zvl. z jednoho bodu)

Výrazným sémem (srov. Němec 1995: 186n.) lexému *krajina* v PrefBankSynchr je ohraničenost a způsob utvoření. Nejčastěji se jedná o území, které je charakteristické společnou historií (viz tabulku 1 #15 „*krajinu* kolonizovaly významné kláštery“, kde *krajina* reprezentuje celou Šumavu) nebo jednotnou estetickou kvalitou a způsobem utvoření (tamtéž #8 „kdysi *kulturní krajina* proměněná ve zdevastované hraniční pásmo“ – opět celá Šumava). *Krajina* je zde definována kompaktností, a to jak svého tvaru, tak i svého vývoje; něčím se zkrátka odlišuje od toho, co obklopuje její hranice. Podstatným aspektem této kompaktnosti je přitom (společná) aktivita člověka a přírody.

3.2 SYN2010

V rozsáhlém korpusu SYN2010 má lemma *krajina* 9 247 dokladů. *Krajina* se nejčastěji v kontextovém rozsahu -5/+5 pojí s plnovýznamovými lemmaty *okolní*, *příroda* a *člověk*; v rozsahu -3/+3 s lemmaty *okolní*, *příroda*, *ochrana* a *kolem*; v rozsahu -1/+1 pak s *okolní*, *kolem*, *otevřený*, *zdejší*.⁸

/8/ Doklady uvádím podle frekvence v sestupném pořadí.

Jednotka *příroda a ochrana* je specifická, neboť se ve většině případů vyskytuje v názvech institucí „Agentura ochrany přírody a *krajiny*“, „Zákon o ochraně přírody a *krajiny*“ ad. Význam *krajiny* lze v těchto názvech definovat jako „oblast charakteristická způsobem svého utvoření“, konkrétně součinnosti přírody a člověka.⁹ Jedním z důležitých aspektů ochrany *krajiny* je péče o její vzhled a stabilitu.

Krajina je však v materiálu SYN2010 nejfrekventovaněji definována centrem. „Okolní krajina“ – nejčastější kolokace – je území, které se rozprostírá kolem bodu, z něhož je obsáhnutelné pohledem – např. „Zapadající slunce tou dobou barví okolní *krajinu* do zlatorůžova“ (*Lidé a Země* 10/2004) nebo „kolik je zde zeleně a jak malebná je okolní *krajina*“ (*Právo* 23. 5. 2006).

Zásadním sémem *krajiny* je tudíž ohraničenost a částečně také utvořenost (předně v názvech – agentura, zákon ap., v nichž je *krajina* výsledkem činnosti přírody a člověka).

Krajina je podle kolokační analýzy SYN2010 zejména výsek zemského povrchu definovaný centrem a hranicí, charakteristický svou estetickou (mimo jiné též přírodní) kvalitou. Přičemž centrem je člověk-pozorovatel, hranicí obzor.

3.3 PRŮBĚŽNÉ VÝSLEDKY

Z práce se SYN2010 vyplývá, že pojem *krajina* je v aktuálních kontextech užíván k označování skutečnosti především vizuální. *Krajinou* nejčastěji míníme to, na co *Slovník spisovného jazyka českého* naráží pod heslem *krajina* ve významu číslo dvě – „obraz zpodobující krajinu“. *Krajina* je pro nás obrazem a my, pozorovatelé, jsme jejím centrem.

Materiál PrefBankSynchr tento koncept do jisté míry odráží (viz tabulku 1 #16 „tvoří výrazné dominanty sídel nebo celé *krajiny*“; tamtéž #11 „Šumava nás při každém setkání upoutává svojí *krajinou*, svým vnějším projevem“), je však doplněn dominantnějším konceptem *krajiny* jako ohraničeného území s jednotnou historií. Koncept *krajiny* jako především vizuálního (estetického) fenoménu se zde pak konkretizuje a transformuje prostřednictvím momentu způsobu utvoření (který je v SYN2010 přítomen především v názvech institucí „Agentura ochrany přírody a *krajiny*“, „Zákon o ochraně přírody a *krajiny*“ ad.). Do hry zároveň v PrefBankSynchr vstupuje ustálené spojení „*kulturní krajina*“, na něž v korpusu SYN2010 narazíme relativně vzácně, a navíc zejména v odborných textech či učebnicích. Lze se proto domnívat, že důvodem k užití konceptu *krajiny* jakožto výsledku (lidské) činnosti může v korpusu předmluv být sám žánr předmluvy turistického průvodce, jenž je zacílen zejména na turistu, který do dané oblasti přichází také

/9/ Srov. též zákon 114/1992 Sb.: „Ochranou přírody a krajiny se podle tohoto zákona rozumí dále vymezená péče státu a fyzických i právnických osob o volně žijící živočichy, planě rostoucí rostliny a jejich společenstva, o nerosty, horniny, paleontologické nálezy a geologické celky, péče o ekologické systémy a krajinné celky, jakož i péče o vzhled a přístupnost krajiny.“

proto, aby ji viděl, nebo žánr předmluvy obecně, který se zpravidla musí vypořádat s minulostí regionu a s rolí člověka v ní (zvláště průvodci a odborné publikace obsahují v předmluvách kapitoly „příroda“, „osídlení“, „historie“ ad.). To vše v poměrně malém rozsahu, který vyžaduje mnohá zjednodušení. Frekvencovanost konceptu *krajiny* založeného na její utvořenosti by se proto dala vyložit jako vyplývající ze specifické povahy žánru, který chce *krajinu* (prostor) vidět jako kompaktní (nemá místo pro popis detailu) a historicky ukotvenou (tedy nějak utvořenou).

Jsem však přesvědčen, že významnou roli ve způsobu zacházení s významem pojmu *krajina* v PrefBankSynchr hraje specifický charakter diskurzu o Šumavě.

3.4 MEDIABANK – REFERENČNÍ KORPUS¹⁰

Výsledky porovnání žánrově specifického a nevelkého korpusu PrefBankSynchr s univerzálním nevyhraněným korpusem českého jazyka SYN2010 jsem v další fázi konfrontoval s rozsáhlou bankou mediálních textů o Šumavě MediaBank, a to s jasnou motivací – ověřit, zda zvláštnosti, jež vykazuje sémantická struktura lexému *krajina* v PrefBankSynchr, vyplývají z povahy diskurzu o Národním parku Šumava. Jinými slovy jsem se rozhodl zjistit, jestli se v MediaBank vyskytují koncepty totožné s těmi, které jsou příznakové pro PrefBankSynchr.

Mediální korpus textů o Šumavě, který pochází z let 1991–2010, obsahuje 2,4 mil. slov a zhruba 45 000 typů. Rozložení textů je následující:

rok	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
počet	1	1	36	30	47	41	53	14	102	299
rok	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
počet	457	409	435	377	157	577	0	925	887	582
celkem	5430									

Tabulka 2 – Distribuce textů v MediaBank

Lexém *krajina* je zde 193. nejfrekvencovanějším typem a 122. nejfrekvencovanějším autosémantikem. V celé bance se vyskytuje celkem 1 595×, a je tudíž v porovnání s PrefBankSynchr zastoupeno o poznání méně – 0,06% vs. 0,27% podíl tokenů. Předstihly ji zde například jednotky *kůrovec*, *ekolog*, *názor* nebo *jihocheský*, tedy slova, která buď obecně patří do mediálního rámce, nebo nepatří do žánru předmluvy (např. *názor* spadá do žánru fejetonu či rozhovoru, a náleží tedy spíše novinám; v předmluvě, která standardně působí nevyhraněně, je *názor* naopak očekávatelný méně). *Krajina* zde přesto není

/10/ Srov. např. Hardt-Mautnerová 1995, Partington 2003, 2008.

lemmatem periferním – v korpusu SYN2010 se *krajina* vyskytuje 76× v 1 milionu pozic, v MediaBank je to zhruba 664×. *Krajina* v diskurzu o Šumavě proto jednoznačně patří mezi klíčová (tematická) slova.¹¹

Kontexty, v nichž se v mediální bance *krajina* objevuje, dělím po vzoru PrefBankSynchr následovně:

#	text / konkordance	rok	význam
1	Tvrdí, že žijeme v hustě obydlené <i>kulturní krajině</i>	2002	utvoření
2	tvoří značnou plochu naprosto neúměrnou <i>kulturní krajině</i> , jakou bezesporu Šumava byla a ještě je	1993	utvoření
3	Jsou tady hektary vykáceného lesa. <i>Krajina</i> je naprosto jiná.	2003	pohled
4	Má zachovat <i>nádhernou krajinu</i> a zajistit, že ji budou moci nadále obdivovat tisíce lidí.	2001	estetika
5	kteří se tady vysoko <i>nad okolní krajinou</i> cítí být blíže k Bohu	1995	pohled
6	to nejcennější, co Šumava má – <i>krásnou přírodu a krajinu</i>	2008	estetika
7	věřím i tomu, že se jedná o <i>blaho lidí a krajiny</i>	1997	ekosystém
8	tak, aby les znovu chránil <i>okolní krajinu</i> proti povodním	2001	oblast
9	Tak je možné sestavit přibližnou rekonstrukci vývoje <i>krajiny</i> v holocénu	2008	ekosystém
10	Cíle vidíme v ochraně a péči o <i>flóru a faunu i celou krajinu</i>	1999	ekosystém

Tabulka 3 – excerpce MediaBank, příklady

Shodně se situací v PrefBankSynchr je u dokladů z MediaBank častým sémem způsob utvoření a estetická kvalita. *Krajina* jakožto pojem označující určitou vymezenou oblast, tedy význam, který je v předmluvách hojný, se v médiích objevuje jen sporadicky. Ohraničenost zde vystupuje spíše implicitně prostřednictvím konceptu „pohled“, který konstruuje *krajinu* jako část určitého území obsáhnutelnou právě pohledem. A to nikoli nutně pohledem „z jednoho bodu“, jak vyplývá z kolokací SYN2010. Důkazem toho je, že právě na rozdíl od SYN2010 MediaBank prakticky neeviduje syntagma *okolní krajina*; adj. *okolní* se zde pojí většinou s jednotkami *les*, *porost* či *obec*. Znamená to, že v MediaBank je sice estetický rozměr *krajiny* stabilně přítomný, je však výrazněji podřízen způsobu jejího utvoření než jejímu vzhledu. Na rozdíl od PrefBankSynchr se zde objevuje konceptualizace *krajiny* jakožto (eko)systému či obecněji (životního) prostředí.

/11/ Klíčovým slovem míním takovou lexikální jednotku, která je nositelem tématu prostupujícího celým diskurzem.

Shodně s PrefBankSynchr vykazuje MediaBank důraz na užití *krajiny* zejména ve významu kompaktního celku, který je utvořen (zpravidla součinností člověka a přírody), má jednotnou historii a vyvolává též vizuální dojem, přičemž sém ohraničenosti je pouze fakultativní. Tento koncept se nejzřetelněji ukazuje v dokladech obsahujících syntagma *kulturní krajina*.

3.5 INTERPRETACE

Výsledky analýzy třech pramenů, PrefBankSynchr, SYN2010 a MediaBank, vedou k závěru, že používání lexému *krajina* je v diskurzu o Šumavě ze synchronního hlediska specifické, a tudíž příznakové. Jelikož oba korpusy textů o Šumavě vykazují úzus velmi podobný, konstatuji, že žánr (předmluva k průvodci, novinový fejeton ap.) na způsob zacházení s jednotkou *krajina* nemá v diskurzu o Šumavě výrazný vliv.

4 DIACHRONNÍ PRAMENY

Výsledky srovnání synchronních pramenů jsem konfrontoval s významem jednotky *krajina*, který vyplývá z materiálu pocházejícího ze starších vývojových fází češtiny. Výrazný sémantický rys lexému *krajina*, který je specifický pro texty realizující diskurz o Národním parku Šumava – utvořenost / spravovanost –, může mít svou paralelu právě v minulosti.

4.1 STAROČESKÝ LÍSTKOVÝ ARCHIV

Ze staročeského materiálu oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v němž se jednotka *krajina* vyskytuje celkem 278×, jsem vytvořil slovníkové heslo s následující strukturou:

krajina, -y f.

1. zvl. pl. čeho (*hmotného*) konec, krajní část, zakončení

2. zvl. pl. čeho (*území*) okraj, konec, zvláště nejzazší část, též fig.

3. též pl. ohraničené území zpravidla spravované (z centra), též jaký (chebský ap.)

– území urč. správního celku ležící vně sídel

– pole

4. astr. zvl. pl. sféra

Nejčastěji se jednotka *krajina* objevuje jako ekvivalent za lat. *finis*, -is m., *terminus*, -i m., *pars*, *partis* f. (téměř bezvýhradně v plurálových tvarech¹²) či *regio*, -onis f. Klíčovým příznakem těchto dokladů je ohraničenost – *krajinou*

/12/ Vyjma dokladů slovníkových.

je nejčastěji buďto přímo hranice („přišla z *krajin* světa“¹³ BiblDrážď¹⁴ Lc 11,31 za lat. „a finibus terrae“¹⁵; BiblEkum¹⁶ má na stejném místě „z nejzazších končin země“; „až do *krajin* okrslku“ MamKap Ps 71,8 za lat. „ad terminos orbis“; „až do *krajin* světa zemí“ BiblOl) nebo oblast touto hranicí vymezená („všecky *krajiny* tvé“ BiblPraž za lat. „omnes terminos tuos“; „do *krajin* gali-lejských“ EvZimn za lat. „in partes galilacae“). Zajímavým (byť jen slovníko-vým) dokladem, kterým lze dobře argumentovat pro souběh významu „hranice“ a „ohraničené území“, je *krajina* za lat. *municipium*, -ii n. (SlovOstřS), hradba, ohrazené sídlo.

Krajina se v lístkovém archivu objevuje relativně často také za lat. *provincia*, -ae f., územně správní jednotku, většinou území (silou) přidružené k většímu celku – „královstvie jeho v provincii, točíš v *krajinu* obrátí“ ComestC. Zde je význam „ohraničené území odněkud spravované n. někomu náležící“ evidentní. *Krajina* se však objevuje také jako ekvivalent lat. *districtus*, -us m., tedy „okolí“, konkrétně území obklopující určité centrum (a z něho pravdě-podobně také spravované), viz glosu k ProkPrax 68, 10. Vedle ohraničenosti tímto vstupuje také sém „obklopování“ a „přináležitosti“. S přináležitostí pak souvisí také okrajový význam „pole, dvůr“, tedy vymezená část pozemku (půdy) spravovaná nějakým hospodářem (viz „podlé *krajiny*“ EvPraž za lat. „iuxta praedium“; „podlé dvora“ BiblOl, „v blízkosti pole“ BiblEkum).

Je potřeba zmínit též terminologický rozměr, který lexém *krajina* ve středověké češtině – jak ukazuje výše uvedený doklad z ComestC – nepochybně nese. *Krajina* byla pravděpodobně správním celkem řízeným z center (zpravidla měst); součtem jednotlivých „*krajin*“ pak mohlo být například „království“ nebo „země“ („ta *krajina* i to knieže slušie k koruně královstvie Franského“ ArchČ). Významy se však jistě běžně mísily a zaměňovaly. To ale nic nemění na skutečnosti, že význam „oblast vymezená hranicí“ či „obklopující své správní centrum“ stál vedle významu „hranice“ samostatně.

Vedle vztahů prostorově horizontálních vyjadřovala jednotka *krajina* ve staré češtině také vztahy vertikální. Doklady „*krajin* nebeských“ či „najvyšších *krajin*“ a „*krajin* dolejších“ (sfér) doplňuje opozice „svrcek země – *krajiny* země“ BiblOl Dt 28,64; BiblEkum i BiblKral má na témže místě „od jednoho konce země do druhého“. Ukazuje se zde možná jedno ze specifických středověkých vnímání obývaného prostoru jako útvaru, který se směrem ke svému středu zvyšuje – nejlépe asi tvaru kužele.¹⁷

/13/ Veškeré diachronní doklady uvádím v transkribované podobě.

/14/ Zkratky všech stč. rukopisů uvádím podle úzu *Staročeského slovníku* (viz *Staročeský slovník*, „Úvodní stati“, soupis pramenů a zkratek).

/15/ *Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem*, s. 1631.

/16/ Český ekumenický překlad bible.

/17/ Srov. Eco 2013: 13–14.

V souladu s předpokladem je lexém *krajina* ve staré češtině charakteristický sémem ohraničenosti a (formální) spravovanosti.

4.2 STŘEDNĚČESKÝ LÍSTKOVÝ ARCHIV

Ve středněčeském lístkovém archivu oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR se nachází 44 dokladů. Častým významem je – srovnatelně se starou češtinou – prostý okraj (lem roucha, obruba hrnce; termín pro druh lati ap.). Nejfrekventovanějším významem je však správní celek, oblast, provincie (viz např. „jměnie tvé *krajiny* země“ HrubPřekl;¹⁸ „súdce té *krajiny*“ HrubýOtc¹⁹). Objevuje se i význam sféra (astr.).

Lexikografický popis jsem strukturoval následovně:

krajina, -y f.

1. též pl. čeho (hmotného) konec, krajní část, zakončení

– krajní prkno n. lať

2. též pl. ohraničené území zpravidla spravované z centra, též jaký (cizí ap.)

– pole

3. čeho (pevniny) okraj, břeh

4. astr. sféra

Výrazným sémem je zde tudíž, podobně jako v češtině staré, ohraničenost a spravovanost. *Krajina* se hojně vyskytuje coby ekvivalent za lat. *provincia*, -ae f. jako ustálený pojem označující daný způsob správy (např. „*krajiny* kralování“ KronFlorBian,²⁰ „vládařům po *krajinách*“ EusebHist²¹). V porovnání se staršími českými doklady se ve středněčeském období objevuje *krajina* spíše ve tvarech singuláru, význam „okraj, hranice ap.“ totiž pravděpodobně postupem času atrofoval. Úzus se zkrátka stále více posouval od „hranice, meze“ k „ohraničenosti“.

4.3 INTERPRETACE

Krajina měla ve starších vývojových fázích češtiny význam, který se současným územ, v němž dominuje příznak estetické kvality, spíše nekoresponduje. Je to jistě dáno už zcela odlišným způsobem, jakým zvláště středověk přistupoval k přírodě.²² *Krajina* ve starší češtině převážně pojmenovává území, které se nachází na hranici nebo je touto hranicí vymezeno. Distinktivním rysem určité *krajiny* pak tedy není její vizuální podoba, ale způsob správy

/18/ Rukopisný sborník překladů Řehoře Hrubého z Jelení (1513).

/19/ Životy svatých otců Řehoře Hrubého z Jelení (1516).

/20/ Kronika aneb historia o veliké milosti knížete a krále Floria z Hispaní a jeho milé paní Biancofloře (1519).

/21/ Historia církevní Eusebia, příjmím Pamfila, biskupa Cesarienského v Palestině (1594).

/22/ Srov. LeGoff 1991: 143n.

nebo lépe její přináležitost k urč. správnímu celku či centru. Že se jedná o význam původnější, ukazuje nejen etymologie slova *krajina* (k psl. *krajъ* okraj, hranice; Machek interpretuje *kraj* jako 2. okrsek, prvotně asi okrsek z hlediska mluvícího okrajový, vzdálený (srov. končina), a tím i něčím odlišný a charakterizovaný jako jistý celek (odtud *krajina*),²³ ale hlavně lat. ekvivalenty v předlohách přeložených textů. Jak uvádím v kapitole 4.1, mezi nejčastější lat. paralely české *krajiny* patřily jednotky *regio*, *finis*, *pars*, *terminus* či *provincia*.

Regio < *rego*²⁴ ovládat, panovat a *provincia* < *vinco* vítězit odpovídají konceptu spravovanosti, který je ve staré češtině jedním z centrálních.

Finis < *figo* přibíjet, zatloukat a *terminus* (srov. *termen*) hraniční kámen pak odpovídají dalšímu centrálnímu konceptu – konceptu ohraničenosti.

Střední čeština – alespoň ta, kterou rekonstruuji z velmi omezeného materiálu – v překladových dokladech odráží téměř jen lat. *provincia*.

Navzdory patrnému vývoji lze konstatovat, že starší (stará a střední) čeština užívá lexému *krajina* převážně ve významech archaických (pro označení hranice nebo území jí vymezeného), ovšem modifikovaných příznakem spravovanosti, který s postupem času nabývá větší váhy, a v textech středněčeských již dominuje.

5 ZÁVĚR

Na výzkumnou otázku, kterou jsem položil v úvodu tohoto článku, odpovídám: „Ano, lexém *krajina* se v textech o Šumavě projevuje specificky.“ Zatímco v běžném úzu je určujícím příznakem *krajiny* její estetická kvalita (zvl. panoramatičnost), v diskurzu o Šumavě je to vedle estetické kvality také výrazný příznak utvořenosti (přírodní nebo kulturní) související s různými konkrétními způsoby její správy.

Jsem přesvědčen, že na pozadí této asymetrie stojí především mimojazyková skutečnost, a sice dlouholetý spor o způsob správy a o budoucí podobu území Národního parku Šumava. Vyslovuji současně hypotézu, podle níž aktuální diskurz o Šumavě využívá sémantických reziduí, která se v současné češtině drží na periférii a jsou vázána na konkrétní žánry. Jinými slovy, širší sémantického pole lexému *krajina* umožňuje mluvčím užívat pojmu v intencích daných klíčovým diskurzivním tématem – správou Šumavy.²⁵ Užívání *krajiny* ve specifickém významu zároveň napomohlo

/23/ Viz Machek 1971: 288.

/24/ Viz *Oxford Latin Dictionary* 1968 a Pražák – Novotný – Sedláček 1955.

/25/ Srov. Hořejší 2015a: 48.

upevnění a neutralizaci²⁶ obrazu Šumavy coby území nutně spravovaného, kulturního.²⁷

6 VÝHLEDY

Eventuální budoucí výzkum by se měl jednak zaměřit na popis sémantického vývoje lexémů *kraj* či *končina*. Jsem přesvědčen o tom, že právě v jednotce *kraj* přetrval historický význam „ohraňované území zpravidla spravované (z centra)“. Další význam „čeho (území) okraj, konec, zvláště nejzazší část“, který ve staré a střední češtině patřil mezi centrální, se pak udržel v jednotce *končina*. *Krajina* tak získala prostor posunout se k významům, které dominují dnes. Dále by bylo potřeba analyzovat bohatý materiál zvláště 19. a 20. století (třeba s důrazem na texty, které se týkají Šumavy). Jen tak je možné popsat sémantický vývoj *krajiny* i tento dílčí rys diskurzu o Šumavě komplexně.

/26/ Neutralizací míním posun konceptu z úrovně názoru či hodnocení do roviny nepříznačného pozadí (stereotypu).

/27/ Viz Hořejší 2014.

LITERATURA

1960 *Slovník spisovného jazyka českého* (Praha: Nakladatelství československé akademie věd). Dostupný z [www: ssjc.ujc.cas.cz](http://www.ssjc.ujc.cas.cz).

1968 *Oxford Latin Dictionary* (London: Oxford University Press)

1968 *Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratk* (Praha: Academia)

1983 *Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem* (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft)

2006 *Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona. Ekumenický překlad* (Praha: Česká biblická společnost)

ECO, Umberto

2013 *Dějiny legendárních zemí a míst* (Praha: Argo)

Le GOFF, Jacques

1991 *Kultura středověké Evropy* (Praha: Odeon)

HAJER, Maarten

1993 „Discourse Coalitions and the Institutionalization of Practise: The Case of Acid Rain in Britain“; in FISCHER, Frank – FORESTER, John (eds.): *The Argumentative turn in policy analysis and planning* (Durham: Duke University Press), s. 43–76

HARDT-MAUTNEROVÁ, Gerlinde

1995 *Only Connect. Critical Discourse Analysis and Corpus Linguistics* (Lancaster: University of Lancaster)

HOŘEJŠÍ, Michal L.

2014 „Národní park Šumava: boj s vlastní minulostí“; in LUKEŠOVÁ Anna (ed.): *Život je boj? Nezbytnost konfliktů v přírodě, společnosti a vědě* (Plzeň: Západočeská univerzita), s. 111–117

2015a „Národní park Šumava: Hruška vs. Stráský, dva rozhovory z března 2011“; *Studie z aplikované lingvistiky* 6, č. 1, s. 47–69

2015b „Šumava Karla Klostermanna – Prostředí románu Ze světa lesních samot“; Šumava, čtvrtletník Správy Národního parku Šumava, léto 2015, s. 22–23

2015c „Šumava Karla Klostermanna – Prostředí Ráje šumavského a Črt ze Šumavy“; Šumava, čtvrtletník Správy Národního parku Šumava, podzim 2015, s. 24–25

2015d „Šumava Karla Klostermanna – Co se pod tímto pojmem skrývá?“; Šumava, čtvrtletník Správy Národního parku Šumava, zima 2015, s. 24–25

2016 „Co je to Šumava? Proměny jejího vymezení a recepce“; in DAVID Jaroslav (ed.): *Toponyma, Kulturní dědictví a paměť míst* (Ostrava: Ostravská univerzita), s. 144–156

2017a „Obraz Karla Klostermanna v české (literární) historiografii“; *Slovo a smysl* 14, č. 27, s. 60–74

2017b „Karel Klostermann – dokumentarista Šumavy?“; *Česká literatura* 65, č. 4, s. 565–589

HOŘEJŠÍ, Michal – MOCŇÁK, Michal

2016 *Korpus textů o Šumavě*; <http://sumava-corpus.narra.eu>

MACHEK, Václav

1971 *Etymologický slovník jazyka českého* (Praha: Academia)

NEJEDLÝ, Petr et al.

2010 *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny*; <https://madla.ujc.cas.cz>

NĚMEC, Igor

1995 „Diachronní lexikografie“; in ČERMÁK, František – BLATNÁ, Renata (eds.): *Manuál lexikografie* (Praha: H & H), s. 182–210

PARTINGTON, Alan

2003 *The Linguistics of political Argumentation: The Spin-doctor and the Wolf-pack at the White House* (London: Routledge)

2008 „The Armchair and the Machine: Corpus-Assisted Discourse Research“; in TORSELLO, Carol Taylor – ACKERLEY, Katherine – CASTELLO, Erik: *Corpora for University Language Teachers* (Bern: Peter Lang), s. 189–213

Staročeský listkový archiv. Uložený v oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i.

WODAKOVÁ, Ruth – REISIGL, Martin

2009 „The Discourse-Historical Approach (DHA)“; in WODAKOVÁ, Ruth – MEYER, Michael (eds.): *Methods of Critical Discourse Analysis. Second Edition* (London: SAGE Publications), s. 87–121

Český národní korpus – SYN2010. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2010. Dostupný z [www: http://www.korpus.cz](http://www.korpus.cz).